

Heteroseksizm i jego znaczenie dla pracy psychologicznej z rodzinami LGB. Sytuacja w Polsce

Jowita Wycisk

Institut Psychologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Rodziny osób tej samej płci wychowujących wspólnie dzieci stanowią element współczesnej rzeczywistości społecznej Zachodu. Obowiązujące w Polsce prawo nie rozpoznaje ich, stereotypy zaś i uprzedzenia na temat homoseksualności sprzyjają ich potencjalnemu naznaczeniu. Zarówno po stronie rodziców, jak i pracowników placówek pomocowych można obserwować niepokój i opór przed wzajemnym kontaktem. Sytuacja ta stanowi wyzwanie dla profesjonalistów pracujących z dziećmi i ich rodzinami.

Niniejszy artykuł stanowi próbę wykorzystania współczesnej wiedzy psychologicznej na temat heteroseksizmu do zrozumienia przyczyn tego oporu. Heteroseksizm definiowany jest jako system przekonań negatywnie wartościujących nieheteroseksualne zachowania, relacje, tożsamości i grupy, który znajduje odzwierciedlenie zarówno w funkcjonowaniu struktur i instytucji społecznych, jak i w poglądach, emocjach oraz działaniach jednostek. Tekst rozpoczynam od uporządkowania pojęć heteroseksizmu, homofobii i pokrewnych oraz przedstawienia podstawowych informacji na temat rodzin tworzonych przez osoby tej samej płci i ich dzieci. Oddziaływanie heteroseksizmu na psychologiczne i społeczne funkcjonowanie tych rodzin prezentuję, korzystając z koncepcji stresu mniejszościowego, by następnie poddać analizie wpływ uprzedzeń seksualnych na pracę psychologiczną. Wskazuję na trzy kluczowe i powiązane ze sobą źródła ograniczeń, związane z systemowym i indywidualnym działaniem heteroseksizmu: brak stosownych regulacji prawnych, niewystarczająca edukacja i stan polskich badań na temat tych rodzin oraz własne uprzedzenia psychologów, utrudniające rozstrzygnięcie przeżywanych dylematów etycznych.

Artykuł stanowi zaproszenie do refleksji i dyskusji nad postawą środowiska psychologicznego wobec nieheteronormatywnego rodzicielstwa i gotowością do podejmowania interwencji w tego typu rodzinach.

Słowa kluczowe: *heteroseksizm, homofobia, rodziny nieheteronormatywne, rodziny LGB, uprzedzenia seksualne, etyka zawodu psychologa*

Trzydziestoletnia kobieta, biologiczna matka dwuletniego chłopca, identyfikująca się jako lesbijka, jest w trakcie rozstania ze swoją dotychczasową partnerką. Chcąc jak najlepiej zabezpieczyć dziecko przed skutkami przeżywanego kryzysu, szuka pomocy psychologicznej dotyczącej ustalenia zasad jego kontaktów z drugą opiekunką. Kobiety zamieszkują ze sobą od sześciu lat, decydują o dziecku podjęły wspólnie, obie są zaangażowane w opiekę i dzielą zobowiązania finansowe. Obie deklarują także silną chęć podtrzymania więzi z dzieckiem i dalszego sprawowania

funkcji rodzicielskiej. Chłopiec przyszedł na świat dzięki nasieniu znanego im dawcy, który – zgodnie ze swoją wolą – nie utrzymuje z nimi kontaktu, nie uczestniczy w procesie wychowawczym i w świetle prawa nie jest ojcem dziecka. Kobiety zwracają się z prośbą o pomoc do zaprzyjaźnionego psychologa, który podejmuje się znaleźć odpowiedniego mediatora mającego doświadczenie w negocjacjach rodzinnych. Zadanie okazuje się trudne – kolejne cztery osoby pracujące na co dzień przy negocjacjach rozwodowych odmawiają kontaktu, tłumacząc się niewiedzą, brakiem doświadczenia w pracy z tego typu rodzinami lub nie podają powodu. Mediator rodzinny, który w końcu przychylnie odnosi się do możliwości spotkania, sugeruje konieczność

Jowita Wycisk, Instytut Psychologii, Uniwersytet im. A. Mickiewicza, ul. Szamarzewskiego 89ab, 60-568 Poznań, e-mail: jowita@amu.edu.pl

powolnego rozluźniania kontaktu chłopca z partnerką matki biologicznej, aż do jej całkowitego wycofania się z relacji z dzieckiem¹.

Opisana wyżej sytuacja jest manifestacją tego, co Erving Goffman (1963/2005) nazwałby naznaczeniem (*stigma*), a co – odwołując się do współczesnej nomenklatury – można uznać za przykład heteroseksizmu w działaniu. Niniejszy artykuł mówi właśnie o heteroseksizmie i uprzedzeniach seksualnych w wąskim obszarze pracy psychologicznej (i pokrewnej), a mianowicie w pracy z rodzinami LGB, w których dzieci wrażliwie pod opieką par osób tej samej płci². Omawiam w nim koncepcję naznaczenia seksualnego, odnosząc ją do pojęć heteroseksizmu, homofobii i podobnych, następnie przedstawiam podstawowe informacje na temat rodzin LGB oraz zarysowuję specyfikę doświadczanego przez nie stresu mniejszościowego, by w końcu zademonstrować, w jaki sposób heteroseksizm ogranicza efektywną pracę z rodziną i dzieckiem, i zaproponować działania na rzecz zmniejszenia tych ograniczeń. Tekst adresuję do profesjonalistów pracujących na rzecz dzieci i rodzin w kontekstach zdrowia publicznego, edukacji, wychowania oraz pomocy społecznej, a przede wszystkim do moich koleżanek i kolegów po fachu – ekspertów w dziedzinie psychologii. Moje zawodowe i koleżeńskie doświadczenie pozwala sądzić, że my – psychologowie – jesteśmy na tyle skłonni do autorefleksji, by posilując się współczesną wiedzą z zakresu psychologii społecznej i wartościami, którym hołdujemy, przyjrzeć się działaniu uprzedzeń seksualnych na własnym polu.

DLACZEGO KONTEKST RODZIN LGB?

Uprzedzenia związane z orientacją seksualną wciąż należą do najsilniejszych w polskim społeczeństwie. W najnowszych badaniach nad dystansem społecznym prowadzonych na reprezentatywnej grupie Polaków, 1/4 respondentów zadeklarowała, że nie zaakceptowałaby sąsiedztwa osoby homoseksualnej lub zatrudnienia jej w swoim miejscu pracy (Stefaniak, Witkowska, 2015). Akceptacja osób

¹ Przytoczony tu przypadek ma charakter autentyczny i pochodzi materiałów zebranych do badań na temat *Strategie ujawniania orientacji seksualnej przez pary lesbijek wychowujących wspólnie dzieci* (Smiecińska, Wycisk, 2012).

² W prezentowanym artykule używam terminów „rodzina LGB” (akronim określający lesbijki, gejów i osoby biseksualne), a niekiedy – rodzina nieheteronormatywna, dla określenia pary osób tej samej płci wychowujących wspólnie dzieci. Zdaję sobie sprawę, że zastosowane zwroty są znaczeniowo szersze, a pierwszy z nich dodatkowo odwołuje się do kategorii tożsamościowych, które niekoniecznie znajdują odzwierciedlenie w podmiotowym doświadczeniu dorosłych osób tworzących rodzinę, niemniej wspomniany zabieg stosuję, aby zapewnić płynność prezentowanego wywodu i komfort lektury.

homoseksualnych w Polsce należy do najniższych w Unii Europejskiej (Brewer, 2014; Štulhofer, Rimac, 2009; van den Akker, van der Ploeg, Scheepers, 2013, za: Górską, Mikołajczak, 2015). Podobnie, przyzwolenie na adopcję dzieci przez pary homoseksualne jest jednym z najniższych w Europie: Polska jest na 25. miejscu wśród 28 badanych państw (Takács, Szalma, Bartus, 2016). Zgodnie z badaniem CBOS 87% Polaków jest przeciwnych adopcji dzieci przez pary homoseksualne (Feliksiak, 2013), a znaczny odsetek uważa, że geje i lesbijki nie powinni wykonywać zawodów związanych z opieką nad dziećmi³. Co więcej, wraz ze wzrastającą aktywnością ruchu LGBT z jednej strony i rozpowszechnieniem się wymogu poprawności politycznej z drugiej, obok tradycyjnych uprzedzeń związanych z przypisywaniem gejom i lesbijkom niezbywalnej niższości, pojawiły się uprzedzenia nowoczesne. Opierają się one na przekonaniu, że dyskryminacja osób homoseksualnych należy do przeszłości, wobec czego ich roszczenia są bezzasadne, a niechęć, jaką budzą, wynika właśnie z natarczywości i ostentacji ich działań (Górska, Mikołajczak, 2015).

Jednocześnie badania prowadzone przez CBOS (Feliksiak, 2013) wskazują, że postawy Polaków wobec osób homoseksualnych w ciągu ostatnich dwudziestu pięciu lat zmieniły się w kierunku pozytywnym. Tak więc coraz mniej respondentów uważa, że homoseksualizm nie jest rzeczą normalną i nie należy go tolerować (26% w porównaniu z 41% w roku 2001), coraz więcej uznaje homoseksualizm za rzecz normalną (12% w porównaniu z 5% w roku 2001). Polacy coraz częściej deklarują też, że znają osobiście geja lub lesbijkę (wzrost o 10 punktów procentowych od 2008 do 2013 roku – por. Feliksiak, 2013).

Wręcz ze zmianami ustrojowymi w 1989 roku i otwarciem się społeczeństwa polskiego na wartości demokratyczne, osoby nieheteroseksualne coraz częściej ujawniają się w swoich środowiskach lokalnych, angażują w sformalizowaną działalność na rzecz swoich praw, a także decydują się żyć w rodzinach z dziećmi. Nie ulega wątpliwości, że procesy te zakorzenione są w zmianach, jakie nastąpiły w kulturze anglosaskiej w związku z depatologizacją homoseksualności w latach siedemdziesiątych, osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Jakkolwiek trudno uznać, że w Polsce mamy do czynienia ze zjawiskiem analogicznym do opisywanego w literaturze zachodniej *lesbian baby boom*, to niewątpliwie społeczna widzialność

³ Jak podaje Feliksiak (2010), 44% badanych uznaje, że są zawody, których nie powinni wykonywać geje, zaś 36% ma podobne zdanie na temat lesbijek, przy czym największy opór budzi właśnie praca z dziećmi i młodzieżą (dotyczy on 77% wśród osób twierdzących, że są zawody, których nie powinni wykonywać geje i 82% wśród osób twierdzących, że są takie zawody w przypadku lesbijek).

rodzin nieheteronormatywnych w ciągu ostatnich kilkunastu lat wyraźnie wzrosła (przynajmniej w przypadku kobiet – por. Wojciechowska, 2015). Świadczą o tym ogólnodostępne blogi matek określających się jako lesbijki (np. blog <http://les-rodzina.blog.pl> prowadzony od 2005 roku), reportaże w mediach głównego nurtu (np. historia Kamili Mańkowskiej i Beaty Lipskiej, które – jako pierwsze w kraju – ujawniły w ogólnopolskim tygodniku swój i dziecka wizerunek; Kim, 2012), a także znacząco większe zainteresowanie problematyką rodzicielstwa osób nieheteroseksualnych w polskich naukach społecznych, w tym zakrojone na szeroką skalę pierwsze ogólnopolskie badanie ilościowe *Rodziny z wyboru w Polsce* (Mizielnińska, Abramowicz, Stasińska, 2014). Ponadto rodzice ci utrzymują kontakt i wymieniają się doświadczeniami zarówno w świecie wirtualnym (np. grupa Yesteśmy, <https://www.facebook.com/pg/yestesmy>, forum lesmama na portalu Kobiety Kobietom, <http://kobiety-kobietom.com/forum>), jak i w ramach realnych wydarzeń im dedykowanych (np. projekt zrealizowany w 2015 roku przez Stowarzyszenie Tolerado na temat *Tęczowe rodziny pełne sił i blasku*, <http://teczowerodziny.org>, czy też Piknik Przedmarszowy i Rodzinny zorganizowany przez Stowarzyszenie Grupa Stonewall w ramach Dni Równości i Tolerancji w roku 2016, <http://grupa-stonewall.pl/piknik>).

Dla profesjonalistów, takich jak psychologowie czy pedagodzy, praca z rodzinami LGB stanowi swoiste wyzwanie. Oto w polu ich oddziaływań pojawiają się rodziny, w których osoby nieheteroseksualne przez fakt sprawowania opieki nad dzieckiem robią to, co nie tylko nie wpisuje się w popularny wizerunek geja, lesbijki lub osoby biseksualnej, lecz co – zgodnie z treścią stereotypu – niesie potencjalne zagrożenie dla istniejącego ładu społecznego (Majka-Rostek, 2014).

Wspomniana wcześniej niechęć do akceptacji sprawowania opieki nad dziećmi przez osoby LGB ma swoje źródło przede wszystkim w heteronormatywnym wzorcu rodziny, który w sposób nierozzerwalny łączy związek kobiety i mężczyzny z małżeństwem i rodzicielstwem (tamże). Gejom i lesbijkom przypisuje się także promiskuityzm i niezdolność do tworzenia długotrwałych relacji, a nawet pedofilię. Badania prowadzone w Wielkiej Brytanii (oparte na analizie przekazów medialnych głównego nurtu i narracji studentów włączonych do grup fokusowych) wykazały, że przeciwnicy rodzicielstwa osób homoseksualnych uznają je za grzeszne, niezgodne z prawami natury, samolubne i oparte na ignorowaniu dobra dziecka. Powszechne okazały się także obawy w odniesieniu do psychologicznego i społecznego przystosowania dziecka, głównie związane z tożsamością płciową i orientacją seksualną oraz z potencjalnymi skutkami nękania i dyskryminacji w środowisku

rówieśniczym (Clarke, 2001). Można sądzić, że wiele podobnych obaw funkcjonuje także w Polsce, o czym będzie mowa w dalszej części tekstu.

Biorąc to pod uwagę, uzasadnione wydaje się przypuszczenie, że kontakt z rodzinami, w których dwie osoby tej samej płci wychowują wspólnie dziecko – bardziej niż jakakolwiek inna sytuacja – konfrontuje psychologa bądź innego specjalistę ze złożonymi skutkami działania uprzedzeń seksualnych, które on też może (choć nie musi) podzielać.

HETEROSEKSIZM, HOMOFOBIA, UPRZEDZENIA SEKSUALNE I POJĘCIA POKREWNE

W piśmiennictwie poświęconym badaniu uprzedzeń wobec mniejszości seksualnych pojawia się kilka terminów, często używanych zamiennie, takich jak heteroseksizm (*heterosexism*), homonegatywizm (*homonegativism*), naznaczenie seksualne (*sexual stigma*) czy uprzedzenie seksualne (*sexual prejudice*). Określeniem, które jednak w tym kontekście występuje najbardziej powszechnie, ma najdłuższą historię, a jednocześnie funkcjonuje w języku potocznym i budzi najwięcej kontrowersji, jest homofobia.

W 2004 roku Gregory M. Herek, profesor psychologii na Uniwersytecie Kalifornijskim, prowadzący systematyczne badania nad uprzedzeniami wobec mniejszości seksualnych opublikował artykuł zatytułowany: „Beyond «homophobia»: Thinking about sexual prejudice and stigma in the twenty-first century”, w którym dokonał szczegółowej analizy etymologii wspomnianego terminu i opisał – na podstawie osobistego wywiadu udzielonego mu przez George’a Weinberga – okoliczności, w jakich ten ostatni wprowadził je do języka. Artykuł z jednej strony stanowił hołd złożony Weinbergowi, z drugiej – był próbą podania w wątpliwość zasadność odwoływania się do pojęcia homofobii w naukach społecznych współcześnie.

Określenie „homofobia” w tekście publikowanym zostało użyte po raz pierwszy 19 lipca 1971 roku w czasopiśmie *Gay* przez wspomnianego Weinberga, psychologa, pisarza i aktywistę ruchu gejowskiego działającego w Stanach Zjednoczonych na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku. Homofobia została wówczas opisana jako obawa przed bliskością osób homoseksualnych, a w przypadku ich samych – niechęć i odraza wobec siebie. Jednocześnie podkreślano, że homofobia stanowi formę uprzedzenia. Pojęcie wyraźnie nawiązywało do terminu „ksenofobia”, którego stosowanie miało już w USA długą tradycję.

Jak wskazuje Herek (2004), ograniczenia użyteczności omawianego pojęcia wynikają z kilku powodów:

1. Określenie sugeruje, że jego istotą – podobnie jak innych fobii – jest lęk, postrzegany przez podmiot jako

irracjonalny i nieuzasadniony, co jednak nie odnosi się do osób deklarujących niechęć wobec gejów i lesbijek. Homofobii na poziomie emocjonalnym towarzyszy raczej gniew i obrzydzenie, co znalazło potwierdzenie w szeregu badań empirycznych (por. Mackie, Devos, Smith, 2000; Rozin, Lowery, Imada, Haidt, 1999).

2. Pojęcie homofobii pierwotnie wiązało się ze specyficznym rozumieniem seksualności wykorzystywanym przez ruch gejowski przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w USA. Posiłkowano się w nim założeniem zakorzenionym w myśli psychoanalitycznej o naturalnej biseksualności człowieka; niechęć do osób homoseksualnych miała więc wynikać z lęku przed własnymi impulsami homoseksualnymi. Powszechna wrodzona biseksualność nie znalazła jednak potwierdzenia w badaniach empirycznych (Bailey i in., 2016), a środek ciężkości badań w naukach społecznych przeniósł się z poziomu indywidualnego na stosunki międzygrupowe, w tym rolę uprzedzeń i dyskryminacji.
3. Homofobii nie sposób uznać za jednostkę chorobową, co zarówno geje, jak i niektórzy klinicyści próbowali czynić (np. Kantor, 1998, za: Herek, 2004). Autor wskazuje jednak na negatywne konsekwencje takiego sposobu ujmowania zjawiska: po pierwsze, patologizacja „myślących inaczej” prowadzi do ich dewaloryzacji i podsycenia wzajemną niechęć, co stanowi przeszkodę w ograniczaniu dyskryminacji i budowaniu dialogu społecznego; po drugie, traktowanie homofobii jako indywidualnego zaburzenia skutkuje pominięciem poziomu społecznego, którego *de facto* problem uprzedzeń dotyczy.
4. Pojęcie to jest zbyt szerokie, rozmyte i nieprecyzyjne, gdyż odnosi się zarówno do indywidualnej niechęci, jak i działań systemowych czy przemocy instytucjonalnej. Z tego powodu nie wydaje się użyteczne w badaniach naukowych.

Wobec powyższych wątpliwości autor proponuje własne ujęcie zagadnienia uprzedzeń wobec mniejszości seksualnych (Herek 2004, 2007). Tak więc jako naczelną i nadrzędną w stosunku do pozostałych Herek traktuje pojęcie piętna czy też naznaczenia seksualnego (*sexual stigma*). Nawiązuje tym samym do Goffmana (1963), który termin „naznaczenie” (*stigma*) stosował wobec określonego atrybutu stanowiącego fizyczny lub metaforyczny znak noszony przez jednostkę (jak ułomność fizyczna lub rodzaj doświadczenia życiowego), atrybutu nieustannie negocjowanego w interakcjach społecznych i rzutującego negatywnie na całą tożsamość podmiotu. Nosiciel piętna spostrzegany jest jako zasługujący na ostracyzm złoźczyca. Na podstawie tego typu atrybutów wyodrębnić można szereg grup stygmatyzowanych, które mają mniejszy zakres

władzy w społeczeństwie i słabszy dostęp do zasobów w porównaniu z „normalsami” (określenie Goffmana, 1963).

Herek (2004, 2007) traktuje naznaczenie seksualne jako względnie niezależnie od indywidualnych postaw zjawisko kulturowe, kreujące określony kontekst społeczny, w którym postawy te są formowane, podtrzymywane, wyrażane i zmieniane. Naznaczenie seksualne to według autora społecznie podzielana wiedza, stanowiąca ukryte założenie większości interakcji, odnosząca się do negatywnej oceny i niższego statusu nieheteroseksualnych zachowań, tożsamości, relacji czy zbiorowości. Konsekwencją istnienia tego zjawiska jest zróżnicowanie dostępu do władzy między osobami heteroseksualnymi i pozostałymi.

Na poziomie strukturalnym, manifestacją naznaczenia seksualnego jest heteroseksizm (*heterosexism*). Poprzez analogię do pojęcia rasizmu (Link, Phelan, 2001), Herek (2004) definiuje go jako ideologię kulturową znajdującą swój wyraz w praktykach instytucjonalnych (religijnych, prawnych czy medycznych), działających na niekorzyść mniejszości seksualnych. Heteroseksizm rekonstruuje i utrwała istnienie naznaczenia seksualnego przynajmniej przez dwa procesy: (1) propagowanie domniemania o powszechnej heteroseksualności (*heterosexual assumption*), co czyni geje, lesbijki i osoby biseksualne niewidocznymi w większości sytuacji społecznych; (2) problematyzowanie nieheteroseksualności, jeśli już zostanie ujawniona (traktowanie jako nienormalnej, nienaturalnej i – co za tym idzie – gorszej).

Na poziomie indywidualnym autor rozróżnia trzy główne manifestacje naznaczenia seksualnego (Herek, 2007):

1. aktywne zachowania związane z odrzuceniem lub gorszym traktowaniem przedstawicieli mniejszości seksualnych (*enacted stigma*);
2. lęk przed naznaczeniem, motywujący ludzi do unikania okoliczności, w których mogliby zostać odrzuceni ze względu na ich rzeczywistą lub domniemaną nieheteroseksualność (*felt stigma*);
3. zinternalizowane naznaczenie seksualne (*internalized stigma*), z którym mamy do czynienia, gdy jednostka akceptuje je jako element własnego systemu wartości i włącza w obszar pojęcia Ja. W przypadku przedstawicieli mniejszości, zinternalizowane naznaczenie seksualne przyjmuje postać samonaznaczenia (*self-stigma*), czyli piętnującego stosunku wobec własnej nieheteroseksualności. Samonaznaczenie jest więc tym, co inni autorzy nazywają uwewnętrzną homofobią (Weinberg, 1972, za: Herek, 2007), uwewnętrznionym heteroseksizmem (Szymanski, Chung, 2003) czy uwewnętrznioną homonegatywnością (Mayfield, 2001). W przypadku osób z grupy większościowej zinternalizowane naznaczenie seksualne jest niczym innym jak uprzedzeniem seksualnym (*sexual prejudice*), dla

którego w literaturze przedmiotu funkcjonują również takie pojęcia jak wspomniana wcześniej: homofobia, homonegatywizm i heteroseksizm.

Zaproponowane terminologiczne rozstrzygnięcia, jakkolwiek są próbą uporządkowania pojęć przez odniesienie ich do różnych poziomów przejawiania się stereotypów i uprzedzeń wobec mniejszości seksualnych, jak dotąd nie stały się standardem w badaniach społecznych. Wątpliwość budzi także odróżnienie zjawisk naznaczenia (wiedzy) i heteroseksizmu (praktyki społecznej wynikającej z wiedzy), które ma czysto teoretyczny, dość mglisty charakter. Nie zaskakuje zatem, że terminami najczęściej używanymi w odniesieniu do powszechnego uznawania nieheteroseksualności za gorszy wariant seksualności pozostaje heteroseksizm i – mimo wszystkich wymienionych zastrzeżeń – homofobia (por. Clarke, Ellis, Peel, Riggs, 2010). W praktyce pojęcia te często są używane zamiennie i odnoszone zarówno do poziomu indywidualnego, jak i społecznego (tamże). Niekiedy heteroseksizm jako system uprzedzeń oparty na błędnych przekonaniach odróżnia się od zakorzenionej w negatywnych emocjach homofobii (Jung, Smith, 1993). W końcu nie brak także autorów opowiadających się za powrotem do terminu „homofobia” i dyskutujących jej współczesne znaczenia oraz koncepcje wyjaśniające (por. Anderson, 2011; Plummer, 2014).

W dalszej części tekstu używać będę pojęcia heteroseksizm, traktując go jako system przekonań wartościujących negatywnie wszelkie przejawy nieheteroseksualności, który znajduje odzwierciedlenie zarówno w funkcjonowaniu struktur i instytucji społecznych, jak i w poglądach, emocjach oraz zachowaniach jednostek. Na poziomie indywidualnym przejawia się on w formie uprzedzeń seksualnych, pozostających względnie niezależnymi od orientacji seksualnych (por. Herek, Gillis, Cogan, 2009), przy czym u osób homoseksualnych odniesienie ich do siebie skutkuje głębokim brakiem akceptacji własnej seksualności, co określam mianem uwewnętrznionego heteroseksizmu.

PODSTAWOWE INFORMACJE NA TEMAT RODZIN LGB

Coraz częstsze ujawnianie się rodzin LGB jako części społecznego krajobrazu państw Ameryki Północnej i Europy Zachodniej można obserwować odkąd homoseksualizm został wykreślony z listy chorób i zaburzeń psychicznych (najpierw z DSM w roku 1973, potem z ICD w roku 1991). Od chwili, gdy w 2000 roku ustawodawstwo holenderskie zrównało prawa małżeństw osób tej samej płci z małżeństwami tradycyjnymi, co roku przybywa państw umożliwiających adopcję i wprowadzających prawną ochronę dzieci wychowywanych w takich rodzinach (Śledzińska-Simon, 2010). Dzięki temu możliwe staje się określenie liczby osób sprawujących opiekę nad dziećmi w ten sposób. I tak na przykład w Stanach Zjednoczonych, gdzie ustawodawca dopuszcza możliwość zawierania małżeństw i adopcji dzieci przez pary osób tej samej płci, rodziny te stanowią niespełna 0,4% wszystkich gospodarstw domowych zamieszkałych przez pary z dziećmi (por. tab. 1).

W Polsce, dokładne określenie liczby rodzin, w których osoby tej samej płci wychowują wspólnie dzieci – w kontekście przytoczonych wcześniej danych na temat uprzedzeń seksualnych – właściwie nie jest możliwe. Szacunki mówią o 50 tysiącach dzieci wzrastających w takich rodzinach (Abramowicz, 2010). W badaniu *Rodziny z wyboru w Polsce* przeprowadzonym przez zespół Joanny Mizielińskiej (2014) spośród 2853 nieheteroseksualnych respondentów/-ek 248 (9%) zadeklarowało, że ma dziecko (191 kobiet i 57 mężczyzn). Dla 73% dzieci badani byli rodzicami biologicznymi. W większości przypadków dzieci te zostały poczęte we wcześniejszych związkach heteroseksualnych (79% wszystkich rodziców), a 8% badanych zostało rodzicami w trakcie trwania obecnego związku. Spośród 285 dzieci, 3/4 (75,5%) miało w momencie badania nie więcej niż 18 lat. Niespełna 56% (55,7) respondentek i niecałe 7% (6,8) respondentów zadeklarowało, że zamieszkuje razem z dzieckiem/dziećmi. Wśród rodziców 78% kobiet i 58% mężczyzn zadeklarowało

Tabela 1

Gospodarstwa domowe zamieszkiwane przez pary tej samej i przeciwnej płci z dziećmi w USA, 2010

	Pary płci przeciwnej		Pary tej samej płci	
	sformalizowane	niesformalizowane	sformalizowane	niesformalizowane
Liczba gospodarstw domowych	22 872 151	2 267 016	38 778	55 849
Rodzicielstwo biologiczne (%)	90,8	88	80,4	67,4
Rodzicielstwo adopcyjne/zastępcze (%)	4,4	5,2	13,1	26,8
Kombinacja obu typów rodzicielstwa (%)	4,8	6,8	6,4	6,7

Źródło: Lofquist (2011).

także, że bierze aktywny udział w wychowaniu dziecka, przy czym znakomitą większość obowiązków związanych z opieką nad dziećmi (takich jak czynności pielęgnacyjne, egzekwowanie obowiązków, odrabianie lekcji, organizowanie opieki, zabawy i czasu wolnego) osoby te dzielą ze swoimi partnerami/partnerkami. Ponadto 16% wszystkich osób objętych badaniem zadeklarowało, iż chciałoby w niedługim czasie mieć dzieci (było to 24% kobiet i 5% mężczyzn), wskazując jako powód głównie potrzebę bycia rodzicem i chęć budowania rodziny.

Przedstawione tu dane pokazują, że osoby nieheteroseksualne podejmują role rodzicielskie wobec dzieci w ramach różnych systemów rodzinnych, część par bezdzietnych bierze zaś pod uwagę wspólne wychowywanie dzieci w przyszłości. Wśród konfiguracji rodzinnych dominują rodziny rekonstruowane z dziećmi pochodzącymi z wcześniejszego związku heteroseksualnego jednego z rodziców, choć doświadczenia państw zachodnich pokazują, że pary jedнопłciowe coraz częściej podejmują decyzję o dziecku wspólnie. Jest to możliwe dzięki prawnemu dopuszczeniu adopcji przez pary tej samej płci oraz metodom wspomaganego rozrodu (alternatywna inseminacja, *in vitro*, skorzystanie z usług matki zastępczej) (Abramowicz, 2012a; Tomalski, 2007).

Dwa najczęściej opisywane w literaturze przedmiotu typy rodzin – czyli te, w których dziecko pochodzi z wcześniejszego związku heteroseksualnego (tzw. rodziny postheteroseksualne, *postheterosexual families* – por. Tasker, 2013) i te, w których dziecko jest planowane przez parę osób tej samej płci⁴ – nie wyczerpują różnorodności praktyk, z jakimi w rzeczywistości można się spotkać. Chodzi tu na przykład o: rodziny rekonstruowane, w których dziecko pochodzi z wcześniejszego związku homoseksualnego i utrzymuje kontakt z – formalnie rzecz biorąc – niespokrewnionym opiekunem/opiekunką; rodziny, w których dzieci pochodzą z poprzednich związków obu partnerek/partnerów; rodziny, w których obie kobiety decydują się na zapłodnienie *in vitro* nasieniem tego samego, anonimowego dawcy (dzieci są więc genetycznie spokrewnione) czy wreszcie rodziny, w których za porozumieniem wszystkich zainteresowanych, znany parze kobiet dawca nasienia – czyli biologiczny ojciec – uczestniczy w wychowaniu dziecka, pełniąc społeczną rolę ojca (Mizielńska i in., 2014; Szlendak, 2011; Śmiecińska, Wycisk, 2012).

⁴ Warto nadmienić, że planowanie przez kobiety nieheteroseksualne rodzicielstwa na podstawie metod medycznie wspomaganą prokreacji było w Polsce możliwe przed wejściem w życie ustawy o leczeniu niepłodności (1 listopada 2015 r.). Aktualnie z metod wspomaganego rozrodu mogą skorzystać wyłącznie pary kobiet i mężczyzn, a każde dziecko poczęte w ten sposób musi mieć dwoje opiekunów prawnych: ojca i matkę (Dz.U. 2015, poz. 1087).

HETEROSEKSIZM W DZIAŁANIU – RODZICE LGB

Heteroseksizm – jako zjawisko przenikające kulturę i rzeczywistość społeczną – w sposób najbardziej bezpośredni dotyka osoby homoseksualne i biseksualne, a także (potencjalnie) ich rodziny pochodzenia i dzieci. Skutki jego oddziaływań opisuje koncepcja stresu mniejszościowego, zgodnie z którą obciążenia psychologiczne doświadczane przez członków mniejszości negatywnie wpływają na ich dobrostan psychiczny, zwiększając ryzyko wystąpienia symptomów depresyjnych, zaburzeń lękowych czy nadużywania substancji psychoaktywnych (Meyer, 2003, 2007; por. też Iniewicz, 2015). Wyodrębnione w ramach tej koncepcji źródła stresu można odnieść do doświadczeń rodziców LGB, ukazując złożoność oddziaływania heteroseksizmu na ich funkcjonowanie (Wycisk, 2015). Stąd za najbardziej zobiektywizowane, zewnętrzne źródło stresu uznawane są doświadczenia dyskryminacji par osób tej samej płci wychowujących dzieci, w porównaniu z rodzinami tradycyjnymi. Na poziomie strukturalnym dyskryminacja ta wiąże się z brakiem rozpoznania przez prawo więzi łączącej osoby tworzące związek oraz więzi łączącej dziecko z partnerem/partnerką biologicznego rodzica. Ta nieuregulowana sytuacja prawna potencjalnie przyczynia się do trudności doświadczanych we wszelkich placówkach zajmujących się opieką nad dziećmi (głównie edukacyjnych i zdrowotnych, ale też sądowiczych – por. Abramowicz, 2012a, 2012b; Kościańska, 2012; Lubbe, 2013), a ponadto wzmacnia atmosferę niechęci wobec mniejszości seksualnych, kreowanej przez dyskurs debaty publicznej i politycznej. Na poziomie interpersonalnym doświadczenia dyskryminacji przejawiają się w skierowanych pod adresem rodziców, jak i dzieci aktach wrogości, agresji i wykluczenia, od subtelnych (jak plotki, drwiny, obraźliwe komentarze, natrętne pytania czy izolacja społeczna) po bardzo poważne (*bullying*, ataki fizyczne; Bos, van Balen, van den Boom, Sandfort, 2004; Bos, van Balen, 2008; Kosciw, Diaz, 2008).

Pozostałe czynniki stresogenne wzmiankowane w tej koncepcji mają charakter intrapsychiczny, subiektywny. Po pierwsze, rodzice LGB mogą przeżywać chroniczny niepokój, antycypując gorsze traktowanie. Ich obawy dotyczą zwykle wykorzystania informacji o orientacji psychoseksualnej w celu podważenia ich kompetencji rodzicielskich (z zakwestionowaniem prawa do opieki nad dzieckiem włącznie; Maxwell, Donner, 2006; Zima, 2010) oraz możliwości wykluczenia lub piętnowania ich dzieci w środowisku szkolnym i najbliższym sąsiedztwie (Jansen, 2011; Kosciw, Diaz, 2008; Lindsay i in., 2006; Lubbe, 2013; Ray, Gregory, 2001; Touroni, Coyle, 2002).

Po drugie, wewnętrznym źródłem stresu może być życie w ukryciu, czyli zatajanie własnej orientacji seksualnej

i związana z nim nasiloną kontrola własnego zachowania w trakcie kontaktu z węższym bądź szerszym otoczeniem społecznym; w skrajnych przypadkach rodzice nawet przed dzieckiem nie ujawniają charakteru relacji łączącej ich z partnerem/partnerką (Imber-Black, 1999; za: Maxwell, Donner, 2006). Życie w ukryciu, będące formą obrony przed potencjalną stygmatyzacją, stanowi jednocześnie znaczne obciążenie i negatywnie wpływa na jakość relacji międzyludzkich: pociąga za sobą rezerwę i powierzchowność, skłonność do izolowania się i zaprzeczania, a także nasilający się lęk przed odrzuceniem w przypadku wyjawienia sekretu i poczucie winy związane z okłamywaniem otoczenia.

Wreszcie po trzecie, rodzice pozostający w związkach z osobami tej samej płci, na podstawie własnych uprzedzeń seksualnych sami mogą kwestionować wartość swojego rodzicielstwa i podważać kompetencje. Tego rodzaju uwewnętrzniony heteroseksizm potencjalnie niekorzystnie wpływa na relację z dzieckiem, prowadząc do przeżywania poczucia winy wobec niego (Telingator, 2013) i obronnego potwierdzenia własnych kompetencji opiekuńczych (Bos i in., 2004).

Jakkolwiek opisane tu źródła stresu mniejszościowego w odniesieniu do rodzin LGB poddawano badaniom głównie na gruncie zachodnim, to przytoczone wcześniej dane na temat uprzedzeń Polaków wobec mniejszości seksualnych pozwalają przypuszczać, że doświadczenie heteroseksizmu jest dla polskich rodzin żyjących w opisywany sposób jak najbardziej realne. Nieliczne badania prowadzone w Polsce wskazują, że rodzice LGB podzielają obawy związane z możliwością napiętnowania siebie lub swoich dzieci. W badaniach Mizielińskiej i współpracowników (2014), spośród 248 nieheteronormatywnych rodziców 161 potwierdziło, że spotkało się ze stereotypami na temat wychowywania dziecka przez dwie osoby tej samej płci. 58 osób wymieniło też konkretne sądy, z którymi się zetknęło; znalazły się wśród nich przekonania, że dziecko: będzie homoseksualne (51,7% badanych), będzie miało problem z tożsamością płciową (22,4%), będzie zboczone (20,7%), będzie prześladowane przez rówieśników (13,8%), będzie przejawiało problemy wychowawcze (6,9%), będzie zagrożone pedofilią (1,7%). Z kolei Śmiecińska i Wycisk (2012) w jakościowym badaniu 12 matek-lesbijek stwierdziły, że wszystkie one żywiły obawy związane z możliwością odrzucenia ich dzieci w środowisku rówieśniczym, a dla dwóch rodzin lęk ten był jednym z powodów emigracji do państw, w których ustawodawstwo jest bardziej przychylne nieheteronormatywnym rodzinom. Podobnie Wojciechowska (2014) w jakościowych badaniach par jedнопłciowych wskazała na ich obawy przed negatywną oceną społeczną, obrazując także złożone strategie radzenia

sobie i normalizowania własnej sytuacji rodzinnej, często o charakterze obronnym. Autorka zwróciła także uwagę na liczne wewnętrzne konflikty, przeżywane zwłaszcza przez społecznie niewidzialne partnerki matek biologicznych w trakcie konstruowania własnego doświadczenia macierzyństwa (Wojciechowska, 2015).

Można przypuszczać, że aktualna sytuacja społeczno-polityczna w Polsce będzie potęgować stres mniejszościowy w nieheteronormatywnych rodzinach. Po ostatnich wyborach parlamentarnych w 2015 roku w Sejmie nie znalazła się żadna partia lewicowa, większość zaś głosów zdobyło Prawo i Sprawiedliwość – partia konserwatywna i jawnie niechętna ruchowi LGBT, której radykalne działania polityczne są interpretowane zarówno w kraju, jak i na arenie międzynarodowej jako zagrażające zasadom demokracji⁵. Jak wskazują badania prowadzone za granicą, istnieje wyraźny związek między atmosferą polityczną a wskaźnikami zdrowia psychicznego u przedstawicieli mniejszości seksualnych. Dla przykładu, w badaniach przeprowadzonych w USA Ramona Oswald i Elizabeth Holman (2013) stwierdziły związek między niesprzyjającym osobom LGB klimatem politycznym a pogorszeniem ich dobrostanu psychicznego, co przejawiało się zaburzeniami nastroju i nadużywaniem alkoholu. Podobnie badania porównawcze prowadzone wśród matek-lesbijek wykazały, że częstość występowania symptomów depresyjnych była niższa w Kanadzie, gdzie obowiązywało bardziej przychylne osobom LGB prawo rodzinne niż w Stanach Zjednoczonych, gdzie prawo było restrykcyjne (Shapiro, Peterson, Stewart, 2009). Biorąc pod uwagę powyższe, można się spodziewać, że nieheteronormatywni rodzice żyjący w Polsce będą zachowywać znaczną ostrożność w kontaktach z dalszym otoczeniem społecznym, czyli np. w placówkach edukacyjnych, medycznych czy psychologicznych. W zależności od własnych doświadczeń, stopnia jawności i odczuwanych lęków, mogą decydować o poziomie szczegółowości informacji przekazywanych opiekunom swoich dzieci i innym specjalistom. Jest też wysoce prawdopodobne, że sam wybór placówki pomocowej, edukacyjnej czy medycznej (podobnie jak wybór konkretnej osoby do współpracy) będzie podyktowany dostępnymi opiniami innych rodziców znajdujących się w podobnej sytuacji. Przytoczony na wstępie przykład szukania poleconego i bezpiecznego psychologa-negocjatora także obrazuje szczególne starania kobiet, by w sytuacji trudnej zagwarantować sobie i dziecku maksymalny komfort

⁵ Niepokój co do zagrożenia demokracji w Polsce wyraził Parlament Europejski w odrębnej rezolucji z 14.09.2016 r., <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2016-0344> [dostęp: 12.02.2017].

i uniknąć potencjalnej niechęci. Pytanie: Czy starania te rzeczywiście są konieczne?

HETEROSEKSIZM W DZIAŁANIU – PSYCHOLOGOWIE

Przedstawiona na wstępie sytuacja, poza obawami homoseksualnych rodziców, dobitnie obrazuje trudność i opór psychologów wobec pracy z rodzinami LGB. Odmowa interwencji jest tu o tyle prostsza, że nie wymaga interakcji twarzą w twarz z beneficjentkami pomocy; co więcej, ma zrozumiałe, racjonalne uzasadnienie w braku wiedzy i doświadczeń. Czy jednak podejmowanie interwencji w sytuacjach nowych i niestandardowych nie jest wpisane w pracę psychologa? Czy brak wiedzy nie powinien stanowić wyzwania? Motywu do jej poszerzenia? W końcu – na podstawie jakiej wiedzy zaproponowane kobietom rozwiązanie miało okazać się najbardziej dla dziecka korzystne?⁶. Postawienie tych pytań umożliwia dostrzeżenie heteronormatywnych założeń na temat rodziny, jakie prawdopodobnie podzielali wspomniani doradcy oraz niepokoju, który wzbudził w nich kontakt z rodziną lesbijek.

Do podobnych konkluzji prowadzą pojedyncze doniesienia z polskich badań na temat postaw psychologów wobec pracy z osobami LGB. W jednym z nich, studentów ostatnich lat psychologii proszono o wyobrażenie sobie kilku sytuacji, w których głównym adresatem interwencji było dziecko wychowywane przez parę kobiet oraz określenie preferowanego sposobu pracy (Wycisk, Kleka, 2014; Wycisk, 2014). Za każdym razem istniała możliwość wyboru: (1) równorzędnej pracy z obiema kobietami, (2) pracy głównie z biologiczną matką, przy akceptacji obecności matki społecznej, (3) pracy wyłącznie z matką biologiczną oraz (4) rezygnacji z pracy. Unikanie kontaktu z rodziną lesbijek (przez odmowę pracy i skierowanie ich do innego pracownika lub przez wykluczenie matki społecznej z kontaktu) zadeklarowało 8,2% osób, podczas gdy 45% było skłonnych traktować obie kobiety w sposób równorzędny. Przyszli psychologowie uzasadniali swoje wykluczające bądź odmowne decyzje ograniczeniami prawnymi i światopoglądem, który służył też niekiedy wyjaśnieniu równorzędnego odnoszenia się do kobiet. W komentarzach do badania pojawiły się także stwierdzenia sygnalizujące znaczący brak wiedzy na temat nieheteronormatywnych rodzin.

⁶ Ostatecznie kobiety, uznając znaczenie więzi dziecka z partnerką biologiczną matki, nie zastosowały się do oferowanego im rozwiązania i ustaliły własne zasady opieki. Dziecko (obecnie w wieku szkolnym) zamieszkuje z matką biologiczną, matka społeczna ma zaś z nim regularny, stały kontakt, a ponadto podtrzymuje jego kontakt ze swoimi rodzicami, którzy weszli wobec dziecka w rolę dziadków.

Z kolei w badaniu postaw certyfikowanych psychoterapeutów wobec pracy z osobami homoseksualnymi – jednak z pominięciem wątku rodzicielstwa (Iniewicz, Grabski, 2015) – 21,2% spośród 198 badanych uznało orientację homoseksualną za nieprawidłowy wariant rozwojowy, 3,5% – za zaburzenie psychiczne, 12,6% stwierdziło, że jest ona kwestią wyboru, a 8,1% – że jest kwestią mody. Za prawidłowy wariant rozwojowy (czyli taki, za jaki uznaje go współczesna medycyna i seksuologia – por. Bancroft, 2010; Bomba, 2012) homoseksualność została uznana przez 46% badanych terapeutów. Autorzy przytoczonych tu badań podkreślają konieczność ustawicznego poszerzania wiedzy z zakresu pomocy psychoterapeutycznej dla pacjentów LGB zarówno przez osoby dopiero szkolące się w tym kierunku, jak i przez wykwalifikowanych terapeutów oraz wprowadzania problematyki funkcjonowania osób nieheteroseksualnych w różnych dziedzinach życia do głównego programu studiów psychologicznych (por. także Oronowicz i in., 2015).

Powyższe badania przekonują, że heteroseksizm – jako zjawisko kulturowe przenikające różne obszary życia społecznego – obecny jest także w pracy psychologicznej czy psychoterapeutycznej i że stanowi istotne źródło oporu i trudności wobec pracy z nieheteronormatywnymi rodzinami. Biorąc pod uwagę jego instytucjonalne i indywidualne przejawy, wpływa on na pracę psychologa przynajmniej na trzy sposoby, które opisuję poniżej.

1. Brak rozwiązań legislacyjnych. Jak już powiedziano wcześniej, w Polsce – w odróżnieniu od wielu państw Europy Zachodniej – nie ma żadnych rozwiązań prawnych dedykowanych rodzinom LGB. Zarówno ich związki, jak i fakt sprawowania opieki nad biologicznie niespokrewnionymi dziećmi są dla ustawodawcy niewidoczne. Jest to istotne zwłaszcza w przypadku dzieci, które w świetle prawa mają tylko jednego rodzica. Wówczas ich więź z rodzicem społecznym nie jest chroniona, nie są także zabezpieczone interesy dziecka na wypadek rozstania rodziców czy śmierci opiekuna prawnego (Zima, 2010).

Brak rozwiązań legislacyjnych stanowi utrudnienie dla specjalisty pracującego z rodziną i dzieckiem, gdyż nie dostarcza mu bezpośredniego prawnego umocowania dla uznania rzeczywistości psychologicznej i społecznej osób korzystających z jego pomocy. W konsekwencji sposób pracy psychologa (oraz to, czy w ogóle podejmie kontakt z taką rodziną) będzie uzależniony od jego wiedzy o tego typu rodzinach, osobistego światopoglądu i innych czynników, np. wyobrażeń na temat tego, jak fakt podjęcia tej interwencji wpłynie na postrzeganie jego kompetencji w środowisku zawodowym. Ponadto brak regulacji prawnych wyklucza możliwość skorzystania z informacji, która w przypadku rodzin tradycyjnych ma duże znaczenie diagnostyczne

(czy para zalegalizowała związek, czy dziecko zostało przysposobione przez partnera/partnerkę).

Co więcej, taka sytuacja może stanowić podstawę racjonalizacji własnych uprzedzeń, niekoniecznie sformułowanych świadomie i intencjonalnie. Wycisk (2014) w przywołanym wcześniej badaniu opisała studentów psychologii, którzy byli skłonni pracować wyłącznie z biologiczną matką dziecka, powołując się na ustawę o ochronie danych osobowych; uznali oni zatem rodzica społecznego za osobę dziecku obcą i odwołali się do zapisu prawnego, który w tych okolicznościach (w obecności opiekuna prawnego dziecka) nie miał zastosowania.

2. Ograniczenia w edukacji psychologicznej. Heteroseksizm jest wciąż obecny w edukacji przygotowującej do zawodu psychologa. Psychologia, psychiatria i seksuologia XX wieku, określając granicę między normą a patologią, opierały się na usankcjonowanym społecznie i kulturowo heteronormatywnym wzorcu, w większości pomijając lub piętnując wszelkie od niego odstępstwa i przyczyniając się do utrwalenia uprzedzeń związanych z homoseksualnością i biseksualnością (Tritt, Bałuka, 2016). Oczywiście, to właśnie na gruncie tych nauk dokonana się w drugiej połowie XX wieku zmiana zmierzająca do depatologizacji homoseksualności. Jak jednak wskazują analizy dostępnych na polskim rynku wydawniczym podręczników akademickich z zakresu psychologii i pedagogiki, wiele z nich przedstawia stan wiedzy nieaktualny w porównaniu z najnowszym zachodnim piśmiennictwem (Bojarska, 2010; Franke, 2010). „Współczesna polskojęzyczna publikacja naukowa może nie przeciwdziałać stereotypom i uprzedzeniom, a nawet może je wzmacniać” – pisze Bojarska (2010, s. 60), stwierdzając w podsumowaniu: „Problem stanowi brak podstawowej świadomości większości społeczeństwa (w tym społeczności akademickiej) dotyczącej problematyki LGBT, który wynika z braku rzetelnej, naukowo aktualnej, systemowej edukacji na temat homoseksualności, prowadzonej przez kompetentnych nauczycieli lub też z aktywnego przekazywania wiedzy nieaktualnej, uprzedzeń i stereotypów w standardowych programach edukacyjnych większości szkół i uczelni wyższych” (tamże, s. 61). Studenci i studentki psychologii także sygnalizują, że edukacja przygotowująca do wykonywania zawodu psychologa nie gwarantuje dziś dostępu do aktualnej wiedzy na temat homoseksualności i biseksualności oraz rodzicielstwa LGB (Wycisk, 2014).

Do niezadowolającego poziomu edukacji w tym obszarze przyczynia się również słaba lokalna aktywność badawcza. Podczas gdy na świecie badania wśród rodzin LGB prowadzi się od ponad 40 lat, w polskiej psychologii akademickiej temat wciąż poruszany jest rzadko. Przywoływany tu interdyscyplinarny projekt badawczy *Rodziny z wyboru w Polsce* (Mizieleńska i in., 2014; Mizieleńska, Struzik, Król, 2017)

ma na tym tle charakter wyjątkowy, a jego wstępne wyniki zachęcają do podejmowania dalszej eksploracji tematu. I choć wzrost zainteresowania rodzicielstwem nieheteronormatywnym jest wyraźnie widoczny (por. Abramowicz, 2012a, 2012b; Banach, 2013; Janicka, Kwiatkowski, 2016; Majka-Rostek, 2013, 2014; Mizieleńska i in., 2014; Sieński, Stachowiak, Zielona-Jenek, 2014; Śmiecińska, Wycisk, 2012; Tomalski, 2007; Wojciechowska, 2014, 2015; Wycisk, 2015), to dostępne w polskim piśmiennictwie publikacje opierają się w dużej mierze na omówieniach badań prowadzonych za granicą. Można by odnieść wrażenie, że psychologowie w Polsce nie mają do czynienia z rodzinami LGB i nie mają na ich temat prawie nic do powiedzenia – jakkolwiek, biorąc pod uwagę wyniki przytoczonych wcześniej badań oraz przemiany obyczajowości zachodzące od 1989 roku, wydaje się to mało prawdopodobne.

Przed heteroseksizmem w badaniach nad nieheteronormatywnym rodzicielstwem przestrzega dwoje socjologów: Judith Stacey i Timothy Biblarz (2001) w szeroko cytowanym artykule „(How) does the sexual orientation of parents matter?” Autorzy wskazują na szereg ograniczeń wniosków z prowadzonych badań psychologicznych, wynikających właśnie z heteroseksizmu. Jego powszechność w pierwszym rzędzie dostrzegają w niechęci osób badanych do identyfikowania i ujawniania nienormatywnych pragnień i tożsamości, co prowadzi do podstawowej trudności w ustaleniu liczby rodzin LGB. Z tych samych powodów w badaniach porównawczych zwykle uczestniczą osoby białe, lepiej wykształcone, zamieszkujące w miastach, które identyfikują się z ruchem LGBT, a przynajmniej przyjmują tożsamość lesbijki lub geja – nie są więc reprezentatywne dla szeroko rozumianej kategorii osób nieheteronormatywnych. Autorzy wskazują także na fakt, że większość dzieci biorących udział w badaniach pochodzi z wcześniejszych związków heteroseksualnych, w które angażują się osoby LGB, chcąc dostosować się do społecznych, heteronormatywnych oczekiwań. Stacey i Biblarz (2001) podnoszą w końcu kwestię złożoności zagadnień orientacji i tożsamości seksualnej (i ich niejednoznaczności), co rzadko bywa dostrzegane w badaniach nad rodzicielstwem i uwzględniane w sformułowanych wnioskach.

Za główny przejaw heteroseksizmu autorzy uznają jednak powszechne porównywanie przez badaczy rodzin LGB z rodzinami tradycyjnymi (i – wręcz kompulsywne – podkreślanie braku różnic między dziećmi z tych rodzin). Zwracają tym samym uwagę na podporządkowanie stawianych problemów badawczych heteronormatywnym założeniom, zgodnie z którymi różnica oznacza deficyt, a tradycyjna rodzina nuklearna stanowi „złoty standard”, do którego odnosi się rodziny nieheteronormatywne po to, by udowodnić, że dzieci wzrastające w nich nie są gorsze.

W istocie współcześnie w państwach zachodniego kręgu kulturowego, w których dynamiczne procesy legislacyjne doprowadziły do rozpoznania przez prawo rodzin nieheteronormatywnych, badania porównawcze mają już bardziej złożony charakter. Obserwować można także stopniowe odchodzenie od paradygmatu badań porównawczych na rzecz badań eksploracyjnych, mających na celu rozpoznanie specyficznych mechanizmów funkcjonowania tych rodzin (np. związanych z przebiegiem *coming out-u* u dzieci – por. Gartrell, Bos, Peyser, Deck, Rodas, 2012; Goldberg, 2007 – czy kształtowaniem rodzinnej tożsamości – por. Breshears, 2010). Przedstawione tu w dużym skrócie spostrzeżenia autorów mogą stanowić wskazówki dla prowadzenia badań na rodzimym gruncie.

3. Dylematy etyczne. Heteroseksizm stanowi także wyzwanie na poziomie indywidualnym, zwłaszcza w kontekście dylematów etycznych, jakich doświadczają specjaliści identyfikujący się z religijnymi systemami wartości nieakceptującymi homoseksualnych zachowań i pragnień. Jak wskazują Katarzyna Sikora i Grzegorz Iniewicz (2012) w tekście poświęconym zagadnieniom etycznym w psychologii LGB, światopogląd psychologów wpływa na sposób pracy z osobami nieheteroseksualnymi, nawet jeśli deklarują oni neutralność i zgadzają się na pierwszeństwo klientów w określaniu celów terapii (Bowers, Minichiello, Plummer, 2010; Liszcz, Yarehouse, 2005, za: Sikora, Iniewicz, 2012). W Polsce dominującym wyznaniem jest katolicyzm, który – zgodnie z nauczaniem *Katechizmu Kościoła katolickiego* – odszedł od traktowania homoseksualności w kategoriach grzechu, jednak zalecenia związane z traktowaniem osób homoseksualnych „z szacunkiem, współczuciem i delikatnością” oraz unikaniem „jakichkolwiek oznak niesłusznej dyskryminacji” (KKK, 2358) nie zawsze znajdują odzwierciedlenie w postawie wyznawców lub samych duszpasterzy (por. Abramowicz, 2012b). Jednocześnie *Katechizm Kościoła katolickiego* piętnuje aktywność seksualną między osobami tej samej płci, w oczywisty sposób nie rozpoznając w kategoriach rodziny ich związków i wychowywanych przez nie dzieci (Lubbe, 2013).

Znaczenie religijności psychologów dla postawy wobec osób nieheteroseksualnych potwierdzają wyniki badań przeprowadzonych w USA na temat gotowości tej grupy zawodowej do rekomendowania pary osób tej samej płci jako rodziców adopcyjnych (Crawford, McLeod, Zamboni, Jordan, 1999). Badacze stwierdzili, że niechęć do tego typu rekomendacji wyjaśniana była: przekonaniem psychologów o możliwości wyboru orientacji seksualnej (18% wariancji w przypadku pary lesbijek i 7% w przypadku pary gejów), ich zaangażowaniem religijnym (4% w obu przypadkach) i osobistą znajomością geja lub lesbijki (5% w przypadku

par lesbijek). Zgodnie z interpretacją autorów badania, prezentowanie przez psychologów postawy niechęci wobec gejów i lesbijek może pełnić funkcję ekspresji i obrony wyznawanych wartości w obliczu spostrzegania osób LGB (w szczególności posiadających dzieci) jako naruszających ich system aksjologiczny. Chcąc pozostać wiernymi określonej grupie odniesienia podzielającej podobne wartości, ludzie są skłonni przyjmować postawy wrogie wobec tych, którzy wartości te swoim stylem życia zdają się naruszać.

Sikora i Iniewicz (2012, s. 294) zwracają uwagę na złożoność wewnętrznych dylematów, jakich doświadczają psychologowie w momencie konfrontacji zapisów kodeksów etyki zawodowej z rzeczywistością. Jak zauważają autorzy, kodeksy te potępiają dyskryminację ze względu na szereg przesłanek, w tym wymieniane tuż obok siebie przekonania religijne i orientację seksualną. Rodzi to wiele trudnych pytań, na przykład: „Czy szanując przekonania religijne homo- lub biseksualnego klienta, nie dyskryminuję go tym samym ze względu na orientację seksualną? Czy afirmacja orientacji seksualnej klienta nie oznacza stawiania pod znakiem zapytania jego przekonań religijnych, narażając go na utratę cenionych wartości?” I wreszcie: „Czy psycholog musi własne przekonania, dotyczące każdego z tych obszarów [religii i orientacji seksualnej], mieć zawsze w mniejszym poszanowaniu, niż przekonania klienta?” (Sikora, Iniewicz, 2012, s. 294). Brak jednoznacznych zaleceń w obliczu tego typu rozterek każe odwoływać się do takich zdolności, jak: refleksyjność, otwartość na doświadczenie, świadomość własnych przekonań i gotowość do podawania ich w wątpliwość. Jak wskazuje Margaret Evans (2003) na podstawie swoich badań, doradcy psychologiczni cechujący się krytycznym, racjonalnym stosunkiem do chrześcijaństwa i Biblii lepiej radzą sobie z tego typu konfliktami wykazując większą akceptację i otwartość, niż badani traktujący jej zapisy dosłownie, jako sztywne reguły postępowania. Ci ostatni przejawiają słabszą akceptację wobec klientów LGB, przy czym nie zdają sobie sprawy z tego, że ich postawa godzi w podstawowe założenie o szacunku wobec doświadczeń beneficjentów porad. To istotny wynik, przeczący obiegu opinii o niemożności pogodzenia akceptacji homoseksualności z religijnością (por. też Orłowski, 2006), a jednocześnie ukazujący potencjalne niebezpieczeństwa wynikające z braku rozpoznania wpływu własnego światopoglądu na postawę wobec klienta. Inne badania także dowodzą, iż większy poziom akceptacji gejów i lesbijek deklarują specjaliści skłonni do kwestionowania swoich przekonań religijnych, otwarci na doświadczenia wyznawców religii innych niż własna, a jednocześnie odporni na wpływ społeczny (Balkin, Schlosser, Heller-Levitt, 2009). Zasadne wydaje się zatem, by kształcenie tego typu umiejętności stanowiło element omawianej wcześniej edukacji psychologicznej.

PROPOZYCJE DZIAŁAŃ

Przedstawioną powyżej analizę można traktować w kategoriach diagnozy aktualnego stanu rzeczy – diagnozy wstępnej, pozwalającej jednak sformułować pewne sugestie warte rozważenia przez polskie środowisko psychologiczne w celu zapewnienia nieheteronormatywnym rodzinom należnego im dostępu do usług psychologicznych (i pokrewnych). Odwołując się do głównych zasad, które znalazły odzwierciedlenie w wielu kodeksach etycznych zawodu psychologa (także w kodeksie polskim), takich jak: szacunek dla praw człowieka i godności ludzkiej, troska i dbałość o dobro klienta, kompetencja, uczciwość oraz odpowiedzialność zawodowa i społeczna (Leach, Harbin, 1997, za: Sikora, Iniewicz, 2012), warto wskazać dwa podstawowe obszary kompetencji psychologicznych wymagające pracy: obszar wiedzy na temat nieheteronormatywnych rodzin (jej zdobywanie i propagowanie) oraz obszar kształtowania postawy zrozumienia opartej na zdolności reflektowania nad wpływem kontekstu społeczno-kulturowego na funkcjonowanie człowieka (w tym na własne przekonania i emocje). Warto, aby szczegółowe cele związane z minimalizowaniem działania heteroseksizmu w psychologii obejmowały zarówno poziom indywidualny, jak i systemowy (ogólnośrodowiskowy).

Na poziomie indywidualnym konieczny jest osobisty wysiłek na rzecz nabywania specjalistycznej wiedzy na temat rodzin LGB, z zachowaniem należytego krytycyzmu wobec metodologii i doniesień z publikowanych w tej dziedzinie badań. W myśl sugestii sformułowanych przez Bojarską (2016), wiedza ta powinna obejmować dwa poziomy: pierwszy, związany z poznawaniem realiów życia osób LGB i ich rodzin oraz drugi, dotyczący rozumienia ich doświadczeń w kontekście mechanizmów społeczno-kulturowych i ich wzajemnych powiązań z psychologicznym poziomem funkcjonowania człowieka, w tym – jego dobrostanem. Niezbędne wydaje się także budowanie i wzmocnianie zdolności reflektowania nad własną postawą wobec osób LGB, własną seksualnością oraz wyznawanym systemem wartości i ewentualnymi dylematami, które się z tym wiążą.

Na poziomie działań ogólnośrodowiskowych, korzystne byłyby:

1. Empiryczna eksploracja funkcjonowania rodzin LGB, z uwzględnieniem ich wewnętrznego zróżnicowania oraz ich specyfiki związanej z doświadczeniem stresu mniejszościowego.
2. Upowszechnianie rzetelnej, aktualnej wiedzy na temat nieheteronormatywnych rodzin, w tym wprowadzenie jej do głównego programu studiów psychologicznych.
3. Nawiązywanie współpracy z nieformalnymi grupami skupiającymi rodziców LGB oraz organizacjami

pozarządowymi podejmującymi działania na ich rzecz⁷, aby rozpoznać doświadczenia i potrzeby tego środowiska; mapowanie inicjatyw adresowanych do tego typu rodzin i przez nie podejmowanych w celu budowania społecznych sieci wsparcia i integracji

4. Podjęcie dyskusji i konsultacji w obrębie społeczności psychologów w celu wypracowania standardów komunikacji i wsparcia dla nieheteronormatywnych rodzin oraz – być może – wypracowania oficjalnych stanowisk pomocnych w praktyce psychologicznej (na wzór stanowisk innych, działających za granicą stowarzyszeń psychologicznych i psychiatrycznych).

Żyjemy w czasach wysokiej dywersyfikacji społeczeństwa i jest naszą – psychologów – odpowiedzialnością, by dbać o równoprawny dostęp do usług psychologicznych najwyższej jakości dla wszystkich osób, niezależnie od sposobu realizowania przez nie potrzeb życiowych i podzielanych systemów wartości, w tym dla wszystkich dzieci – niezależnie od systemów rodzinnych, w jakich wstają. Odpowiedzialność tę dzielimy z przedstawicielami innych profesji związanych z opieką nad dzieckiem i rodziną – naszą współpracą w zakresie zmiany, która uwzględniałaby różnorodność ludzkich doświadczeń wydaje się nieodzowna.

Można zaryzykować twierdzenie, że jesteśmy na początku drogi w kierunku przygotowania standardów pracy z nieheteronormatywnymi rodzinami, których w perspektywie długofalowej prawdopodobnie będzie w Polsce przybywać. Uznanie faktu, że osoby nieheteroseksualne sprawują funkcje rodzicielskie wobec dzieci stanowi pierwszy krok na tej drodze. Przemilczając ich istnienie, biernie wspieramy uprzedzenia. Tym samym wzmocniamy niekompetencję psychologów praktyków i badaczy, co potencjalnie może przynieść konsekwencje w postaci większych trudności adaptacyjnych pewnej – być może i niewielkiej – ale obecnej, żywej i wrażliwej części społeczeństwa, jaką stanowią dzieci wstające w takich rodzinach.

LITERATURA CYTOWANA

- Abramowicz, M. (2010). Wprowadzenie do problematyki raportu. W: M. Zima (red.), *Tęczowe rodziny w Polsce. Prawo a rodziny lesbijskie i gejoskie* (s. 7–11). Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii.
- Abramowicz, M. (2012a). Rodziny tworzone przez osoby nieheteroseksualne i wychowywanie przez nie dzieci. W: G. Iniewicz, M. Mijas, B. Grabski (red.), *Wprowadzenie do psychologii LGB* (s. 244–262). Wrocław: Wydawnictwo Continuo.
- Abramowicz, M. (2012b). Sytuacja społeczna osób LGB. Analiza danych z badania ankietowego. W: M. Makuchowska,

⁷ Aktywność taką aktualnie podejmują w kraju co najmniej dwa wspomniane wcześniej stowarzyszenia działające na rzecz osób LGBT: Tolerado i Grupa Stonewall.

- M. Pawłęga (red.). *Sytuacja społeczna osób LGBT. Raport za lata 2010 i 2011* (s. 11–104). Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii.
- Anderson, E. (2011). The rise and fall of western homophobia. *Journal of Feminist Scholarship*, 1 (1), 80–94. Pobrano z: <http://www.jfsonline.org/issue1/pdfs/AndersonFINAL.pdf> [dostęp: 26.04.2016].
- Bailey, J. M., Vasey, P. L., Diamond, L. M., Breedlove, S. M., Vilain, E., Epprecht, M. (2016). Sexual orientation, controversy, and science. *Psychological Science in the Public Interest*, 17 (2), 45–101, doi: 10.1177/1529100616637616.
- Balkin, R. S., Schlosser, L. Z., Heller-Levitt, D. (2009). Religious identity and cultural diversity: Exploring the relationships between religious identity, sexism, homophobia, and multicultural competence. *Journal of Counseling and Development*, 87, 420–427, doi: 10.1002/j.1556-6678.2009.tb00126.x.
- Banach, K. (2013). Kształtowanie się płci kulturowej dzieci w rodzinach jednopłciowych. Wpływ tożsamości seksualnej na postrzeganie ról płciowych. *InterAlia: Pismo Poświęcone Studiom Queer*, 8. Pobrano z: <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.desklight-442a8f9a-e42d-4340-846b-27bbf112b2d1>.
- Bancroft, J. (2010). *Seksualność człowieka*, tłum. R. Śmietana. Wrocław: Elsevier Urban & Partner.
- Bojarska, K. (2010). Analiza merytoryczna wybranych pozycji piśmiennictwa poświęconego problematyce homoseksualności, wydane w języku polskim w latach 1970–2008. W: A. Loewe (red.), *Raport o homo-, biseksualności i transpłciowości w polskich podręcznikach akademickich* (s. 15–63). Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii.
- Bojarska, K. (2016). Psychoterapia lesbijek, gejų i osób biseksualnych. W: R. Kowalczyk, R. J. Tritt, Z. Lew-Starowicz (red.), *LGB. Zdrowie psychiczne i seksualne* (s. 134–171). Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Bomba, J. (2012). Homoseksualizm czy homoseksualności? W: G. Iniewicz, M. Mijas, B. Grabski (red.), *Wprowadzenie do psychologii LGB* (s. 17–35). Wrocław: Wydawnictwo Continuo.
- Bos, H. M. W., van Balen, F. (2008). Children in planned lesbian families: Stigmatisation, psychological adjustment and protective factors. *Culture, Health & Sexuality*, 10 (3), 221–236, doi: 10.1080/13691050701601702.
- Bos, H. M. W., van Balen, F., van den Boom, D. C., Sandfort, T. G. M. (2004). Minority stress, experience of parenthood and child adjustment in lesbian families. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 22 (4), 291–304, doi: 10.1080/02646830412331298350.
- Bowers, R., Minichiello, V., Plummer, D. (2010). Religious attitudes, homophobia, and professional counseling. *Journal of LGBT Issues in Counseling*, 4 (2), 70–91, doi: 10.1080/15538605.2010.481961.
- Breshears, D. (2010). Coming out with our children: Turning points facilitating lesbian parent discourse with their children about family identity. *Communication Reports*, 2, 79–90, doi: 10.1080/08934215.2010.511398.
- Brewer, P. R. (2014). Public opinion about gay rights and gay marriage. *International Journal of Public Opinion Research*, 26, 279–282, doi: 10.1093/ijpor/edu029.
- Clarke, V. (2001). What about children? Arguments against lesbian and gay parenting. *Women's Studies International Forum*, 24 (5), 555–570, doi: 10.1016/S0277-5395(01)00193-5.
- Clarke, V., Ellis, S. J., Peel, E., Riggs, D. W. (2010). *Lesbian, gay, bisexual, trans and queer psychology. An introduction*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Crawford, I., McLeod, A., Zamboni, B. D., Jordan, M. B. (1999). Psychologists' attitudes toward gay and lesbian parenting. *Professional Psychology: Research and Practice*, 30 (4), 394–401, doi: 10.1037/0735-7028.30.4.394.
- Evans, M. (2003). Christian counsellors' views on working with gay and lesbian clients: Integrating religious beliefs with counselling ethics. *Counselling and Psychotherapy Research* 3 (1), 55–60, doi: 10.1080/14733140312331384638.
- Feliksiak, M. (2010). *Postawy wobec gejų i lesbijek. Komunikat z badań*. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej. Pobrano z: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2010/K_095_10.PDF [dostęp: 30.04.2016].
- Feliksiak, M. (2013). *Stosunek do praw gejų i lesbijek oraz związków partnerskich*. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej. Pobrano z: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/-/K_024_13.PDF [dostęp: 30.04.2016].
- Franke, K. (2010). Obraz homoseksualności, biseksualności i transpłciowości w powszechnie dostępnych podręcznikach akademickich dla studentów psychologii, pedagogiki i resocjalizacji. W: A. Loewe (red.), *Raport o homo-, biseksualności i transpłciowości w polskich podręcznikach akademickich* (s. 7–13). Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii.
- Gartrell, N., Bos, H. M. W., Peyser, H., Deck, A. D., Rodas, C. (2012). Adolescents with lesbian mothers describe their own lives. *Journal of Homosexuality*, 59 (9), 1211–1229, doi: 10.1080/00918369.2012.720499.
- Goffman, I. (1963/2005). *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, tłum. A. Dzierżyńska, J. Tokarska-Bakir. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Goldberg, A. E. (2007). Talking about family: Disclosure practices of adults raised by lesbian, gay, and bisexual parents. *Journal of Family Issues*, 28 (1), 100–131, doi: 10.1177/0192513X06293606.
- Górska, P., Mikołajczak, M. (2015). Tradycyjne i nowoczesne uprzedzenia wobec osób homoseksualnych w Polsce. W: A. Stefaniak, M. Bilewicz, M. Winiewski (red.), *Uprzedzenia w Polsce* (s. 179–206). Warszawa: Liberi Libri.
- Herek, G. M. (2004). Beyond „homophobia”: Thinking about sexual prejudice and stigma in the twenty-first century. *Sexuality Research and Social Policy*, 1 (2), 6–24, doi: 10.1525/srsp.2004.1.2.6.
- Herek, G. M. (2007). Confronting sexual stigma and prejudice: Theory and practice. *Journal of Social Issues*, 63 (4), 905–925, doi: 10.1111/j.1540-4560.2007.00544.x.
- Herek, G. M., Gillis, J. R., Cogan, J. C. (2009). Internalized stigma among sexual minority adults: Insights from a social psychological perspective. *Journal of Counseling Psychology*, 56 (1), 32–43, doi: 10.1037/a0014672.
- Imber-Black, E. (1998). *The secret life of families: Truth-telling, privacy, and reconciliation in a tell-all society*. London: Bantam.

- Iniewicz, G. (2015). *Stres mniejszościowy u osób biseksualnych i homoseksualnych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Iniewicz, G., Grabski, B. (2015). Psychotherapy of nonheterosexual people from the perspectives of therapists and patients – Bilateral expectations and concerns. *Psychiatria Polska*, 49, 585–597, doi:10.12740/PP/36178.
- Janicka, I., Kwiatkowski, M. (2016). *Homoseksualizm męski i kobiecy w perspektywie psychologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jansen, E. (2011). Parenting of the fittest? Lesbian and gay family planning in Germany. W: R. Kuhar, J. Takács (red.), *Doing families – gay and lesbian family practices*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Jung, P. B., Smith, R. F. (1993). *Heterosexism. An ethical challenge*. New York: State University of New York Press.
- Kantor, M. (1998). *Homophobia: Description, development, and dynamics of gay bashing*. Westport, CT: Praeger.
- Kim, R. (2012). Dwie mamy, dziecko i szafa. *Newsweek* z 9 lipca 2012 r. Pobrano z: <http://polska.newsweek.pl/dwie-mamy-dziecko-i-szafa,93818,1,1.html> [dostęp 03.02.2014].
- Kongregacja Nauki Wiary (2002). *Katechizm Kościoła katolickiego*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Kosciw, J. G., Diaz, E. M. (2008). *Involved, invisible, ignored: The experiences of lesbian, gay, bisexual and transgender parents and their children in our nation's K-12 schools*. New York: GLSEN.
- Kościańska, A. (2012). Kościoły i związki wyznaniowe w Polsce wobec osób LGBT. W: M. Makułowska, M. Pawłega (red.), *Sytuacja społeczna osób LGBT. Raport za lata 2010 i 2011* (s. 145–165). Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii.
- Leach, M., Harbin, J. (1997). Psychological ethics codes: A comparison of twenty-four countries. *International Journal of Psychology* 32 (3), 181–192, doi: 10.1080/002075997400854.
- Lindsay, J., Perlesz, A., Brown, R., McNair, R., deVaus, D., Pitts, M. (2006). Stigma or respect? Lesbian-parented families negotiating school settings. *Sociology*, 40 (6), 1059–1077, doi: 10.1177/0038038506069845.
- Link, B. G., Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385, doi: 10.1146/annurev.soc.27.1.363.
- Liszczyk, A. M., Yarehouse, M. A. (2005). A survey on views of how to assist with coming out as gay, changing same-sex behavior or orientation, and navigating sexual identity confusion. *Ethics and Behavior*, 15 (2), 159–179, doi: 10.1207/s15327019eb1502_5.
- Lofquist, D. (2011). *Same-sex couple households. Current population reports*, ACSBR/10-03. Washington, DC: U.S. Census Bureau. Pobrano z: <https://www.census.gov/prod/2011pubs/acsbr10-03.pdf> [dostęp: 26.04.2016].
- Lubbe, C. (2013). LGBT parents and their children: Non-western research and perspectives. W: A. E. Goldberg, K. R. Allen (red.), *LGBT-parent families. Innovations in research and implications for practice* (s. 209–224). New York: Springer.
- Mackie, D. M., Devos, T., Smith, E. R. (2000). Intergroup emotions: Explaining offensive action tendencies in an intergroup context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 602–616, doi: 10.1037//0022-3514.79.4.602.
- Majka-Rostek, D. (2013). Lesbijki, geje i ich dzieci – różnorodność form rodzinnych. *InterAlia: Pismo Poświęcone Studiom Queer*, 8. Pobrano z: <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.desklight-7af7a680-9b33-4115-bfd3-2b25842cf1cc> [dostęp: 30.04.2016].
- Majka-Rostek, D. (2014). Macierzyństwo lesbijek – wybrane konteksty społeczne. *Studia Socjologiczne*, 4 (215), 59–76.
- Maxwell, N. G., Donner, R. (2006). Psychological consequences of judicially imposed closets in child custody and visitation disputes involving gay and lesbian parents. *William and Mary Journal of Women and the Law*, 13, 305–348.
- Mayfield, W. (2001). The development of an internalized homonegativity inventory for gay men. *Journal of Homosexuality*, 41 (2), 53–76, doi: 10.1300/J082v41n02_04.
- Meyer, I. H. (2003). Minority stress and mental health in gay men. W: L. D. Garnets, D. C. Kimmel (red.), *Psychological perspectives on lesbian, gay, and bisexual experiences* (s. 699–731). New York: Columbia University Press.
- Meyer, I. H. (2007). Prejudice and discrimination as social stressors. W: I. H. Meyer, M. E. Northridge (red.), *The health of sexual minorities public health perspectives on lesbian, gay, bisexual, and transgender populations* (s. 242–267). New York: Springer.
- Mizielińska, J., Abramowicz, M., Stasińska, A. (2014). *Rodziny z wyboru w Polsce. Życie rodzinne osób nieheteroseksualnych*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Mizielińska, J., Struzik, J., Król, A. (2017). *Różnym głosem. Rodziny z wyboru w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Orłowski, K. (2006). Świątynie sodomy, albo w kim się objawia boża miłość. W: T. Basiuk, D. Ferens, T. Sikora (red.), *Parametry pożądania. Kultura odmieńców wobec homofobii* (s. 73–88). Kraków: Universitas.
- Oronowicz, W., Radomska, K., Siwiak, A., Kotkowski, P., Rogowska, K., Serafin, P. (2015). Potrzeba kształcenia psychologów i lekarzy w zakresie psychologii i seksuologii LGBT. W: G. Piekarski, J. Ratkowska-Pasikowska, K. Błasińska, S. Pasikowski (red.), *Nierówności społeczne. W trosce o otwarcie horyzontów edukacji* (s. 135–145). Gdańsk: Fundacja Instytut Równowagi Społeczno-Ekonomicznej.
- Oswald, R. F., Holman, E. G. (2013). Place Matters: LGB families in community context. W: A. E. Goldberg, K. R. Allen (red.), *LGBT-parent families. Innovations in research and implications for practice* (s. 193–208). New York: Springer.
- Plummer, D. (2014). The Ebb and Flow of homophobia: A gender taboo theory. *Sex Roles*, 71 (3–4), 126–136, doi: 10.1007/s11199-014-0390-8.
- Ray, V., Gregory, R. (2001). School experience of the children of lesbian and gay parents. *Family Matters*, 59, 28–34.
- Rozin, P., Lowery, L., Imada, S., Haidt, J. (1999). The CAD triad hypothesis: A mapping between three moral emotions (contempt, anger, disgust) and three moral codes (community, autonomy, divinity). *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 574–586.

- Shapiro, D. N., Peterson, C., Stewart, A. J. (2009). Legal and social contexts and mental health among lesbian and heterosexual mothers. *Journal of Family Psychology* 23 (2), 255–262, doi: 10.1037/a0014973.
- Sieński, M., Stachowiak, K., Zielona-Jenek, M. (2014). Doświadczenie bycia wychowywanym przez homoseksualnych rodziców a ryzyko zaburzenia rozwoju dziecka. *Psychiatria i Psychologia Kliniczna*, 14 (3), 218–223.
- Sikora, K., Iniewicz, G. (2012). Kwestie etyczne w psychologii LGB – ogólne normy w szczególnej sytuacji. W: G. Iniewicz, M. Mijas, B. Grabski (red.), *Wprowadzenie do psychologii LGB* (s. 289–308). Wrocław: Wydawnictwo Continuo.
- Stacey, J., Biblarz, T. J. (2001). (How) does the sexual orientation of parents matter? *American Sociological Review*, 66, 159–183.
- Stefaniak, A., Witkowska, M. (2015). Społeczne kontakty Polaków, czyli czy znamy ludzi innych niż my sami i czy chcemy ich poznawać. W: A. Stefaniak, M. Bilewicz, M. Winiewski (red.), *Uprzedzenia w Polsce* (s. 105–130). Warszawa: Liberi Libri.
- Štulhofer, A., Rimac, I. (2009). Determinants of homonegativity in Europe. *Journal of Sex Research*, 46, 24–32, doi: 10.1080/00224490802398373.
- Szlendak, T. (2011). *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szymanski, D. M., Chung, Y. B. (2003). Feminist attitudes and coping resources as correlates of lesbian internalized heterosexism. *Feminism and Psychology*, 13, 369–389, doi: 10.1177/0959353503013003008.
- Śledzińska-Simon, A. (2010). Prawne możliwości adopcji przez pary jedнопłciowe w Europie. Perspektywa polska. W: M. Zima (red.), *Tęczowe rodziny w Polsce* (s. 79–98). Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii.
- Śmiecińska, J., Wycisk, J. (2012). Strategie ujawniania własnej orientacji seksualnej przez pary lesbijek wychowujące wspólnie dzieci i ich konsekwencje. *Roczniki Socjologii Rodziny*, XXII, 121–147.
- Takács, J., Szalma, I., Bartus, T. (2016). Social attitudes toward adoption by same-sex couples in Europe. *Archives of Sexual Behavior*, 45 (7), 1787–1798, doi: 10.1007/s10508-016-0691-9.
- Tasker, F. (2013). Lesbian and gay parenting postheterosexual divorce and separation. W: A. E. Goldberg, K. R. Allen (red.), *LGBT-parent families. Innovations in research and implications for practice* (s. 3–20). New York: Springer.
- Telingator, C. J. (2013). Clinical work with children and adolescents growing up with lesbian, gay, and bisexual parents. W: A. E. Goldberg, K. R. Allen (red.), *LGBT-parent families. Innovations in research and implications for practice* (s. 261–274). New York: Springer.
- Tomalski, P. (2007). *Nietypowe rodziny. O parach lesbijek i gejów oraz ich dzieciach z perspektywy teorii przywiązania*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Touroni, E., Coyle, A. (2002). Decision-making in planned lesbian parenting: An interpretative phenomenological analysis. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 12 (3), 194–209, doi: 10.1002/casp.672.
- Tritt, R. J., Bałuka, B. (2016). Historia poglądów na temat patologizacji orientacji homoseksualnej i biseksualnej. W: R. Kowalczyk, R. J. Tritt, Z. Lew-Starowicz (red.), *LGB. Zdrowie psychiczne i seksualne* (s. 76–107). Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- van den Akker, H., van der Ploeg, R., Scheepers, P. (2013). Disapproval of homosexuality: Comparative research on individual and national determinants of disapproval of homosexuality in 20 European countries. *International Journal of Public Opinion Research*, 25, 64–86, doi: 10.1093/ijpor/edr058.
- Weinberg, G. (1972). *Society and the healthy homosexual*. New York: St. Martin's.
- Wojciechowska, M. (2014). Uczenie się „normalności” w sytuacji doświadczania symbolicznego wykluczenia – przykład badań nad rodzicielstwem jedнопłciowym kobiet w społeczeństwie heteronormatywnym. *Studia Socjologiczne*, 3 (214), 127–157.
- Wojciechowska, M. (2015). O działaniu w ramach konceptualnej niewidzialności. Przykład badań nad macierzyństwem jedнопłciowym w doświadczaniu matek niebiologicznych. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 11 (4), 114–145. Pobrano z: http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/Volume32/PSJ_11_4_Wojciechowska.pdf [dostęp: 11.01.2017].
- Wycisk, J. (2014). Postawy przyszłych psychologów wobec rodzin nieheteroseksualnych z dziećmi. *Studia Socjologiczne*, 4 (215), 141–159.
- Wycisk, J. (2015). The minority stress of lesbian, gay and bisexual parents. Specificity of Polish context. *Polish Psychological Bulletin*, 46 (4), 594–606, doi: 10.1515/ppb-2015-0066.
- Wycisk, J., Kleka, P. (2014). Postawy przyszłych psychologów wobec lesbijek wychowujących wspólnie dzieci w sytuacji interwencji skoncentrowanej na dziecku. *Psychiatria Polska*, 48 (4), 727–738. Pobrano z: http://www.psychiatriapolska.pl/uploads/images/PP_4_2014/727Wycisk_PsychiatrPol2014v48i4.pdf [dostęp: 20.04.2016].
- Zima, M. (2010). Prawo osób homoseksualnych do życia rodzinnego – prawo do wychowywania własnych dzieci. W: M. Zima (red.), *Tęczowe rodziny w Polsce*. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii.

Heterosexism and its significance for psychological work with LGB families. The situation in Poland

Jowita Wycisk

Institute of Psychology, Adam Mickiewicz University in Poznan

ABSTRACT

Families of individuals raising children in same-sex relations are an important part of contemporary Western society. In Poland, the existing legislation does not recognize these families, whilst stereotypes and prejudice about homosexuality contribute to their stigmatization. Both parents and specialists working in counseling agencies are often reluctant or afraid to contact each other. That state of affairs is a challenge to professionals who take care of or help children and their families. The aim of this article is to understand the causes of the aforementioned resistance using the contemporary psychological concept of heterosexism. Heterosexism is defined as a system of beliefs claiming that homosexuality has a devalued status in society, which influences the social structures and institutions, as well as the opinions, emotions and behaviors of individuals. I begin with explain the terms heterosexism, homophobia and the ones related to them. Then I present basic information about families of same-sex couples raising children. I use the concept of minority stress in order to illustrate the impact of heterosexism on non-heteronormative families. Next, I make an analysis of its effect on the psychologists' work. I indicate three crucial sources of constraints connected with social and individual heterosexism: (1) the lack of proper legislation recognizing these families, (2) insufficient education and little Polish research on these families, (3) personal prejudices impeding the process of settling the ethical dilemmas.

The article is an invitation to reflect and discuss the attitude of the Polish psychological community to non-heteronormative parenting and its readiness to work with this type of families.

Keywords: heterosexism, homophobia, LGB families, non-heteronormative families, sexual prejudices, ethics in psychology

Złożono do druku: 03.10.2016

Złożono poprawiony tekst: 03.02.2017

Zaakceptowano do druku: 08.03.2017